

5. A kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok finanszírozza, időtartama 2007–2011.
6. Martius 15. (1867. március 14. – 1867. május 30). S.a.r., bev. Labádi Gergely, 43.
7. Labik (1865. augusztus 15. – 1865. augusztus 31.).S.a.r., bev. Farkas Daniella.
8. Lotty!–Fanny! (1867. január 21. – 1867. március 3.) S.a.r. Labádi Gergely, bev. Hász-Fehér Katalin, Labádi Gergely; Martius 15. (1867. március 14. – 1867. május 30), s.a.r., bev. Labádi Gergely; Ó szerint Constantia (1867. június 2. – 1867. június 27), s.a.r. Szabó Ágnes, bev. Török Zsuzsa; Sylabbus: Közeledik (1876. július 2. – 1867. augusztus 27.), s.a.r., bev. Gere Zsolt; Egy századja! (1867. szeptember 2. – 1867. november 4.), s.a.r. Baranyai Zsolt.
9. Ó szerint Constantia (1867. június 2. – 1867. június 27), s.a.r. Szabó Ágnes, bev. Török Zsuzsa, 50–51. Kiemelés az eredetiben.
10. Egy századja! (1867. szeptember 2. – 1867. november 4.), s.a.r. Baranyai Zsolt, 117.
11. Hász-Fehér Katalin, Gyulay Lajos naplókönyvei, in. Lotty!–Fanny! (1867. január 21. – 1867. március 3.), s.a.r. Labádi Gergely, bev. Hász-Fehér Katalin, Labádi Gergely, 19.
12. Ld. pl. Hamuszín könyv (1824. január 14. – 1824. augusztus 2.), s.a.r. Zentai Mária, Szalisznyó Lilla, bev. Szalisznyó Lilla.
13. Lotty!–Fanny! (1867. január 21. – 1867. március 3.), s.a.r. Labádi Gergely, bev. Hász-Fehér Katalin, Labádi Gergely, 81.
14. Egy századja! (1867. szeptember 2. – 1867. november 4.), s.a.r. Baranyai Zsolt, 48.
15. Sylabbus: Közeledik (1876. július 2. – 1867. augusztus 27.), s.a.r., bev. Gere Zsolt, 61.
16. Ó szerint Constantia (1867. június 2. – 1867. június 27.), s.a.r. Szabó Ágnes, bev. Török Zsuzsa, 24.
17. Ó szerint Constantia (1867. június 2. – 1867. június 27.), s.a.r. Szabó Ágnes, bev. Török Zsuzsa, 9.
18. Martius 15. (1867. március 14. – 1867. május 30), s.a.r., bev. Labádi Gergely, 30–31.
19. Lotty!–Fanny! (1867. január 21. – 1867. március 3.), s.a.r. Labádi Gergely, bev. Hász-Fehér Katalin, Labádi Gergely, 117.
20. Lotty!–Fanny! (1867. január 21. – 1867. március 3.), s.a.r. Labádi Gergely, bev. Hász-Fehér Katalin, Labádi Gergely, 58.
21. Ld. Török Zsuzsa bevezetőjét Ó szerint Constantia (1867. június 2. – 1867. június 27.), s.a.r. Szabó Ágnes, bev. Török Zsuzsa, 9–10.
22. Cara Patria (1856. szeptember 11. – 1856. október 4.), S.a.r., bev. Hász-Fehér Katalin, 39.
23. Sylabbus: Közeledik (1876. július 2. – 1867. augusztus 27.), s.a.r., bev. Gere Zsolt, 10.
24. Kis tükör (1832. augusztus 12. – 1851. augusztus 26.), s.a.r., bev. Szabó Ágnes.
25. Labik (1865. augusztus 15. – 1865. augusztus 31.), s.a.r., bev. Farkas Daniella, 75–76.

A NYELV MINT CSEMPÉSZÁRU ÉS MINT TÖRVÉNYES TERMÉK Bengt Pohjanen: *A csempészkirály fia*

Az ember nem egy országban lakik, hanem egy nyelvben.

Ennyi a haza, semmi egyéb.

EMIL M. CIORAN

■ A mű nem fér bele a regény szokásos kategóriájába, mert több, mint egy mozaiktechnikával írt éregény: regény volta mellett fejlődéslelektani példatár, nyelvpszichológiai, vallás- és társadalomtörténeti esettanulmány-gyűjtemény egyszerre. Ez pedig megkíván bizonyos – a szokásos könyvismertetéstől eltérő – reflexiókat, melyek képesek bevilágítani a regény hátterét adó történeti-kulturális-politikai szövevénybe.

A szerző, Bengt Pohjanen neve ellentétes irányokba húzó kötelékekre utal: ke-

resztneve jelzi, hogy svéd alattvaló, családneve viszont finn, anyanyelve ezzel szemben egyik sem: „Korán elkezdek finnül olvasni – írja gyermekkoráról regényében. – A sors ironiája, hogy a svéd oktatási rendszer színvonalas anyanyelvoktatást biztosít számomra egy olyan nyelvben, amelyet nem beszélek, sem anyámnak, sem apámnak, sem nekem nem saját nyelvem. Svédül és finnül, két számomra idegen nyelven kezdek kifelé lépkedni gyermekkoromból.” Az a nyelv, amin a szerző eszmélni kezdett, a *meänkieli* (a

fordító az eredeti kiejtést akarja megközeleltetni, amikor a magyar betűkészletet használva *méankielinek* írja), a finn nyelvnek egy a Botteni-öböl északi szegletétől a norvégiai határig terjedő területen beszélt helyi változata, amelyet a Svédország és Finnország közötti határfolyó, a Tornio-joki szel ketté, s mely régió-nak ezen a nyelven *meänmaa* a neve.

Történelem a nyelv álarcában

■ *Meänkieli* és *Meänmaa* összetett szavak, melyek előtagja, *meän-* voltaképpen birtokos jelző, ami annyit tesz magyarul 'miénk', utótagjaik pedig *kieli*, illetve *maa*, azaz 'nyelv', ill. 'föld, ország' jelentésűek. A két szót magyarra „a mi nyelvünk”, illetve „a mi országunk” szerkezetek adnák vissza helyesen, ámde ezek a szavak – magyarul és megközelítőleg – 'miénk nyelv', illetve 'miénk ország' szerkezetet mutatják, melyek nem felelnek meg a finn nyelvi kánonnak sem, mert a birtokos jelző után a finn is, éppúgy, mint a magyar, megköveteli a birtokon a birtokos személyjelek használatát, vö. 'a mi nyelvünk', illetve 'a mi országunk'. Az eredetileg szintetikus jellegű finnugor birtokos szerkezetnek ('nyelvünk') ez az analitikus irányba ('miénk nyelv') történő elmozdulása nyilvánvalóan svéd hatásra történt, amelynek történeti oka van. A finnül beszélt régió – a tőle keletre fekvő országnyi tartománnyal együtt – a svéd hódítás 13. századra tehető kezdetétől egészen 1809-ig a Svéd Királyság integráns része volt, amelynek nyelvi vetülete a fenti szerkezeti átalakulás. A napóleoni háborúk idején, 1809-ben *Meänmaa* Tornio-jokitól keletre fekvő szelete – annak a tartománynak részeként, melyet ma Finnországnak hívunk – „hadizsákmányként” lett Finn Nagyhercegség néven az Orosz Birodalom része egészen 1917-ig, amikor a forradalom okozta zűrzavart kihasználva készenlétben álló finn államférfiak elérték, hogy ez a finn (és kisebb részben svéd) nyelvű tartomány kiszakadjon a cári birodalomból, és létrejöheszen az önálló Finn Köztársaság. Az 1809-ben politikailag és gazdaságilag kettévágott *Meänmaa* nyelvileg egységes maradt, noha a határ a független Finnország létrejötté, 1917 után továbbra is kettéosztotta. A helyzet használója és kihasználója a csempész, haszonélvezője pedig –

nem egyenlő mértékben – a két állam, illetve a lakosság volt. „Itt az Isten földjén a vám demarkációs ördög. Torlaszt emel, és testvértől elválasztja a testvért. A csempész azonban összeköt, nem elválaszt.”

A történelemben máshol is láthattunk helyzeteket, ahol a természetes állapotot, mondjuk, egy ország belső rendjét, a hatalmi önkény fölforgatja, s ami addig törvényes volt, törvényen kívülre szorul. Ilyen volt nálunk az 1848–49-es szabadságharc utáni Bach-korszak is, amely a jogos honvédöböl, a korábbi szabadságharcosból törvényen kívüli „betyárt” csinált. Mikszáth Kálmán ilyennek festi címadó regényfőhősét, Krúdy Kálmánt, az író Krúdy Gyula nagy-nagybátyját, 48-as honvédkapitány nagypapjának fivéréét: „Ez a Krúdy Kálmán, aki jó familiából származott (gondolom, a kéri nemesek közül való volt), némi névre tett szert a maga szakmájában, és ha betyárepizódokra van az íróknak szükségük, emlékezetükből az ott homályosan kavargó zsviványnevek közül az övét rántják ki, és úgy szerepeltetik, mint a kegyetlen Patkót, a durva Zöld Marcit vagy az aljas Jánosikot.

Pedig Krúdy Kálmán más genre. Előkelő és finom, legalábbis van olyan elegáns ember, mint a francia Cartouche. Nem ölt. A palóc csak szerelemből öl, vagy a birkózás szenvedélyében (a Pálinka nevű ördög sugallatára). Nem is lopott. Ha szóra nem adták, amire szüksége volt, erőszakkal vette el, kockára téve saját bőrét. Adókat vetett ki a lakosságra, s azokat néha beszedte erővel, ha önként nem fizették. *Szóval, csak azt tette, amit a király!* (Mikszáth Kálmán: A Krúdy Kálmán csínytevéséi. 1899)

Az önkényes határok meghúzásával törvénytelenésre kényszerített csempész sem tett mást, mint a törvényes keretek között működő kereskedő: keresletet elégített ki, és az arra természetesen rátette a maga hasznát, azaz „csak azt tette, amit a király” nevében a vámos.

**Az anyanyelv mint béklő:
met meänkieliset 'mi minyelvűek'
vs. ummikot '[a nyelvükbe]
dugaszoltak'**

■ Érdeemes szemügyre venni még egyszer ennek a sajátos nyelvváltozatnak a

nevét, *meänkieli* „a mi nyelvünk”, s beszélőinek erre épülő saját elnevezését, *met meänkieliset* „mi minyelvek”, mely utóbbi természetesen önazonosításuk, belső identifikációjuk is. Ha körülnézünk, mindannyian így vagyunk anyanyelvünkkel. Azt mondjuk anyanyelvünkéről, akár románok, svédek, finnek, cigányok vagy magyarok vagyunk, hogy „a mi nyelvünk”. De vajon tényleg ez-e a valóságos helyzet? Ha belegondolunk magunk és – korlátozzuk vizsgálódásunkat anyanyelvünkre – a nyelv viszonyába, akkor a mi parányi lényünk eltörpül a nyelv – az idő tengelye mentén vagy a tér koordinátaival meghatározható – nagy kiterjedéséhez képest. És a rövidebbet húzzuk akkor is, ha a magunk erejét a kifejezési eszközünknek tartott nyelv erejével mérjük össze: sohasem mi döntjük el teljesen, mit mondunk, mindig csak azt mondhatjuk, amit a nyelv (a nyelvet működtető szabályok) megenged (megengednek) nekünk. A nyelv, amit eszköznek véltünk, úr felettünk. A „mi nyelvünk” birtokos szerkezetet gyakran használjuk, s benne „mi” vagyunk a birtokos és a „nyelv” a birtok. A valóságos helyzet azonban, most láttuk, fordított: nem a nyelv a miénk, hanem mi vagyunk a nyelvé. Csakhogy ennek a valóságos helyzetnek megfelelő nyelvi szerkezet (frázis), ahol tehát mi volnánk a birtok, és a nyelv volna a birtokos, nincsen, nem létezik, sem a magyarban, sem az általam ismert nyelvek egyikében sem. Vajon miért nem? Az ok a nyelvi szereplők (értsd: nyelvtani személyek) disztribúciójában (eloszlásában) van: a birtokos-birtok viszonyban utóbbi csak 3. személyű lehet, míg előbbire nézve nincs ilyen korlátozás, a birtokos lehet 1., 2. vagy 3. személyű is. (Az egyszerűség kedvéért – s mert a jelen problémára vonatkoztatva amúgy is közömbös – a nyelvtani számot nem vesszük tekintetbe.) Annak a mondatnak, hogy „mi vagyunk a nyelvé” – ahol a birtok nyelvtani 1. személyű –, nincsen frázissá (szó szerkezeté) meredvedett formája, mint fentebb mondtam, egyetlen általam ismert nyelvben sem. Helyette az „anyanyelv” kifejezést használjuk, ami ikonszerűen, mégis homályosan (mert sűrítetten) közvetíti számunkra ezt a viszonyt, amennyiben nyelv és beszélője viszonyán analógiásan átüt az anya-gyer-

mek kapcsolat képe. A másik és talán még gyakrabban használt kifejezés az eredeti viszony inverze, „a mi nyelvünk”, amire – mint fentebb jeleztem – a nyelv kényszerít bennünket. Ez a szerkezet azonban hamis képet ad a nyelv és beszélője viszonyának valóságáról, és illúziót kelt, ami sok félreértés és viszály okozója máig. Közülük csak kettőt említek. Az egyik: a – bármely – anyanyelvről vallott végtelenen elfogult nézet, mely szerint az a legszebb, leggazdagabb, leg...leg...leg... nyelv, melyhez nincs fogható még egy a világon. A másik: a különféle nyelvvédő mozgalmak filozófiája. Az elfogultságról annyit jegyeznek meg, hogy a minősítés igaz, de nem csupán a miénkre, hanem minden nyelvre, s ez a felső fokot fölöslegessé teszi, mert minden nyelv külön – és a többivel végső soron össze nem mérhető – világ: „Akinek első nyelve a svéd, teljesen más bolygón lakik, mint mi, méenkieliek. Ők fel sem fogják a mi dolgainkat. Az a nyelv, amelyet életünk első három évében beszélünk, anyanyelvünk. Ezt állítják a nyelv kutatók, a nyelvészek. Akinek svéd az első nyelve, annak svéd nyelvű a világa, akinek meg méenkieli, annak a világa is méenkieli nyelvű. S ezek a világok soha nem találkoznak egymással.” A nyelvvédő mozgalmak pedig – tekintve a beszélők és nyelvük közti arányt – komikusan gyermetegek, mert nem vagyunk abban a helyzetben, hogy a nálunk hatalmasabb és erősebb nyelvet „megvédhessük”. Ezzel szemben ő „véd” meg bennünket, sőt adott esetben fogva is tart. A *meänkieli* beszélőit a nagyhatalmi önkény a történelmi sors álruhájában két ország periferiájára lökte: „A csodás és még annál is örültebben csodás világmegváltó eszmék földjén az én helyem a peremen van, és a társadalom legaljához tartozóként, e folyton politizáló vidéken én már gyermekkoromban a peremnek is a leggeremére szorítottam.” A periferiális helyzet ugyanakkor arra is kényszeríti az itt élőket, hogy megtanulja a többségi nyelveket is, a svédet meg az anyanyelvjárásához közel álló, mégis különböző finnt, és többnyelvűként érzi, hogy többet ér, mint a nyelvükbe „bezárt” egynyelvű többséget alkotó (svéd vagy finn) *ummikkók*. *Ummikko* ugyanis a ’bezárt, bedugaszolt’ jelentésű *umpi* melléknév *-kko* főnévképzővel ellátott alakja.

Ez az elnevezés telitalálat, és jelzi, hogy a méenkieli beszélői ösztönösen megérezték a nyelv „rabszolgatartó” természetét – kívülről, a többnyelvűség státuszából, ahová a történelem szeszélye kényszerítette őket. A kisebbségi sors többé-kevésbé mindenütt ilyen: a kisebbségbe szorultak többnyelvűségüknek köszönhetően „szabadabbak és gazdagabbak” az egyetlen nyelvbe „szorult” többségi vagy anyaországi *ummikkó*knál, mert több világban jártasak, noha ők is csak egyetlenben vannak igazán otthon. Idetartozóan jegyezzük meg azt az antropológusok által bizonyított tényt, hogy az ún. primitív társadalmakban a többnyelvűség a természetes állapot, amit föltehetünk a történelem előtti korra is.

Gyermekkor, háború, totalitarizmus

■ „Néném, akit kitelepítettek [a háborúban álló Finnországból Svédországba evakuálták a nőket és a gyerekeket – S.P.], csikokat vág a készülő rongyszőnyeghez, és a háborún sopánkodik. Férje, Paavo, aki megjárta a harcteret, sírós hangon kiabálja:

– Bár sohase lenne többet háború!

Nekem ez nem tetszik. Én bizony imádom a Waffen-SS-t, szerintem olyan nagy és szent, hogy a fogaim menten kihullnak, az arcom elrohad, ha hiába veszem fel a nevét, akárcsak a Seregek Uráét. Agyoncsap a villámával. Nem szeretem, ha a háborúról csúnyát mondanak. Én bizony remélem, hogy lesz itt még háború. [...] Én igenis szépnek látom a háborút. Mi lenne belőlünk háború nélkül és a háború nagy, szent szavai nélkül. A rólam szóló elbeszélés elég vérszegény lenne Hitler pusztító tüze és a Waffen-SS nélkül. [...] Én nem szeretem, ha a háborút bármiért is szidják. Gunnari katona volt, és elesett a suomussalmi csatában. Gunnari hős, és a turtolai hősök temetőjében nyugszik, egészen közel a Tornióhoz, a folyóhoz, mely folyik, mégse megy sehova.

Én is katona leszek, én is el akarok esni, és úgy díszelni a kaszten tetején katonasapkásan, egyenruhásan.”

A kisgyermek képzeleg, a hozzá eljutó történetekből mesét fabrikál, melynek maga is résztvevője, hősekkel és hősi halottakkal azonosítja magát. Különben is

abban a korban van, amelynek világát szavak és nevek töltik be. „A háborús nevek és szavak teli vannak titokzatos erővel. Hitler, Sztálin, Molotov, Ribbentrop, Rendulic Lothar és Pänktti, az újszülött. A sok háborús szó és név dal a fülemnek, és az én nevemet is emlegetik, amikor a háborúról és a német gyűjtogatásról beszélnek. *Úgy érzem, a világtörténelem kelles közepén állok*, én is ott voltam, amikor a nagy tüzet rakták, magam is raktam, a németekkel pusztítottam.” Ez a leírás olyan gyerekrajzra hasonlít, amelyben a gyermek világának (képzelt és valóságos) szereplői mind jelen vannak – köztük legnagyobbként ő maga is. A fejlődéslelektan jól ismeri a gyermek fejlődésének ezt a korai fázisát, amikor a gyermeki Én fontossága és központi helye mindenképp felett való, s amit a rajzok látható módon tesznek nyilvánvalóvá. A központi szerep megszerzése és megtartása megnyilvánul a gyermeki agresszivitásban, a militáns föllépésben, a harci játékok és fegyverek kedvelésében – nemcsak a fiúk között. A háborút megjártak példájából tanulva okos szülők és pedagógusok nem próbálják elnyomni a gyermekeknek a fegyverek és harci játékok iránti vonzalmát, helyette igyekeznek kanalizálni, korlátok közé szorítani, pl. különböző csapatjátékokkal és sportokkal, melyek szabályai együttműködésre, önös érdekeinek (énjének) visszaszorítására kényszerítik a gyermeket, az esetleges győzelem fölötti öröm s az éppoly esetleges vereség fölötti bánat elviselése érdekében, hogy ezzel segítsék elő szocializációját. A militarista rezsim, katonai diktatúrák, általában a totalitárius rendszerek kultuszfigurává mervedett vezetői, mint Hitler, Sztálin, Mussolini és köztünk élő utódaik voltaképpen fejlődésben megrekedt, rosszul szocializálódott „gyermeknek maradt felnőttek”, akik rajonganak előbb az egyenruhákért, a fegyverekért, a katonai parádékért, aztán a harcért, az igazi háborúért.

Meänmaa isten háta mögötti vidéke, melyet svédek és finneknél – a mindkét népességtől lenézett – lappok is laktak, mindig szegény volt, és nemcsak gazdasági értelemben. A gazdasági elmaradottság testi és lelki elhagyatottsággal járt együtt, amely melegágya volt a betegségeknek, vérbajnak és tüdőbajnak és az ezeket rövid távon enyhítő alkoholizálás-

nak, hosszú távon egy újabb népbetegségnek, az alkoholizmusnak. Ebbe a világba született bele egy karizmatikus lelki vezető, a lapp ősoktól származó Lars Levi Laestadius (1800–1861), aki lelkialkatánál fogva képes volt a lutheránus egyházon belül mozgalmat indítani és három nyelvű, svéd, lapp és finn prédikációival a lakosság nagy tömegeit fölrázni a tepsedésből. A pályáját Pohjanen szülőhelyéhez, Kassához közel eső Pajala járás lelkeseként befejező Laestadius szelleme máig érezhető a vidéken, és erkölcsi tanítása útmutatás a fogékony lelkek, elsősorban asszonyok és gyermekek számára.

„Anyám kegyes asszony volt, gyökerei mélyen a jó mandulaburgonyaföldben, a Norrbotten megye apostola és Lappföld felvilágosítója, Lars Levi Laestadius által megáldott földben. Minderről édesapám nem tudott egyebet, mint néhány jó történetet. Az északi falvakban találkozott egyszer egy emberrel, aki hetven évig követte Laestadiust anélkül, hogy megértette volna, mire is jó a kereszténység.”

A 19. század vallási elragadtatottsága politikai pártosodásként jelenik meg a 20. században. Pohjanen éleslátóan jellemzi Meänmaa politikai megosztottságát, amely a világháborút követő hidegháborúban is folytatódott – a nővő gyermekek körében mint technikai fetisizmus: „A koreai háború előtt a Fordról, a Volvórol, a Pobedáról meg a Moszkvicrsról vitatkoztunk, de most gyűlölet izzik a levegőben.” A szomszédban lakó Svante fiú „kommunista”, és ilyen szavakra ragadhatja magát a társaival folytatott vitában: „a [kormányon lévő szociáldemokrata] rongyemberek képesek Sztálint, a népek atyját gyilkossággal meggyanúsítani. Nézzte meg bárki a képét, s úgy mondja, képes lenne bárkit is megölni ez az ember. Az egyetlen helyes válasz: nem bizony! S még csak annyit mondok, hogy Lenin fel fog támadni a halottaiból, és Sztálin a holdba száll!” Ebből látható, hogy a kommunizmus is vallás (volt) útton arrafelé, hogy megteremtse isteneit. Az apa, akinek csempészként minden oldallal kapcsolatot kellett tartania, megőrizte szkepszisét, és nem hagyta magát befolyásolni sem vallási, sem politikai eksztázistól: „Édesapámnak arra való volt a határ, hogy átélje. A határ csábította. A csempész vilá-

ga tárgyilagos. Az élet nem a vallás tételeiben rejlik, sem a Sion zoltáiraiban, nem is a politika handabandájában vagy az álmokban. Vándorlásra születünk mi ebbe a világba.” Pohjanen apai örökségként őrzi szellemi és lelki függetlenségét: „Engem sosem lehetett három napnál tovább etetni világmegváltó eszmékkel, és egy órát sem hazugsággal. Fiatalon kereszténnyé váltam, aki nem engedelmeskedik az egyháznak, és nem hódol a püspököknek. Ezt nevezik kropotkinizmusnak.”

Pohjanen „Pänktti” egocentrikus kisgyermekből háborús vezérkultuszokon és hitvitákon keresztül így lesz nagyapja halála idejére fölött, szociálisan érzékeny individualista, pártonkívüli „anarchista” – ezzel is folytatva a nagyapai kettősség örökségét, akinek ugyan egy foglalkozása volt, amit azonban két néven ismerünk: csempész és vámos. A kettősség a temetési rítusban is megvan: „Nagyapa a ház harmadik szobájában fekszik, amelyben 1944. június 26-án megszülettem. Szemhéjára már rátettek egy-egy fémpénzt, s állá alá a zoltároskönyvet. Az egész ház hűvös. Nagyapa mellett állok, s valami olyan különös szagot érzek, amelyről ezután mindig tudni fogom, hogy a halál szaga.” A „szemhéjra tett fémpénz” pogány hagyomány, így tettek a halottaikkal a görögök is, így tettek a honfoglaló magyarok, faluhelyen így tesznek ma is (Ilia Mihály szóbeli közlése), és így tesznek obi-ugor rokonaink is – jeleként annak, hogy a holtak birodalmában rend van, oda nem lehet titkon beosonni: az itteni világot a holtakétól elválasztó (összekötő) határfolyón, a Sztüxön mindenkinek – még a csempésznek is – fizetnie kell, a révész Kháronnak oda kell adnia a neki járó *obulust*. A halott „állá alá tett zoltároskönyv” csak ráadás, afféle biztosítási kötvény, hátha a túlvilág mégis keresztény.

A csempészet mint életforma a mi régióinkban is jól ismert volt – nem is olyan régen. Hús-egynéhány évvel ezelőtt pusztán utazni is egyik országból a másikba „csempészetnek” számított mifelénk. A keleti despotizmus egyik-másik országa „hosszabb láncon” tartott polgárainak ezt a viszonylagos „szabadságát” a határőrizeti „szervek”, a vámosok „csempészarunak” tartották azokban az országokban, ahol a polgárokat „rövidebb lán-

con” tartották. Az ide beutazókat tehát vizsla szemmel nézték a határrendészeti szervek, és – elvámolni való nélkül is – „csempészként” kezelték. Két évtizeddel ezelőtt szinte minden mostani határátlépés „törvénytelenek” és „büntetendő” cselekedetnek minősült volna – pedig akkor is, ahogy most, az utazás az ember természetes kapcsolattartási, kereskedelmi, helyváltoztatási stb. szükséglete volt, hiszen „vándorlásra születtünk” – amelytől a keleti despotizmus rendszere megfosztott bennünket. A történelem előtti ember, az „ősember” sem ismert állam- és vámhatárokat. És most örülhetünk, hogy – végre – újra eljuthattunk a természetesnek ebbe a „kezdetleges” állapotába.

Nyelv, nyelvjárás, demokrácia

■ „A nyelv olyan nyelvjárás, amely mögött hadiflotta és hadsereg áll” – szól a Max Weinreichnek (1894–1969) tulajdonított mondás. És akár ő mondta, akár valamelyik tanítványa, nem véletlen, hogy a nyelvészek közössége az ő nevéhez köti ezt a *bon mot*-t. Az Orosz Birodalom periferiáján, a mai Lettország területén született Weinreich ugyanis a *jiddis* nyelv kutatójaként lett világhírű Amerikában, s a *jiddis*, éppúgy, mint a *meänkieli*, peremnyelv, és nemcsak földrajzi értelemben az, mint az egykori Orosz Birodalom földrajzi peremén beszélt nyelv, hanem úgy is, mint egy nagy nyelvközösség, a *német* „piedesztálra emelt”, kanonizált standard változatához viszonyított „szegény, sőt megvetett rokon” nyelvjárás, amelyet a német nyelvterület keleti szélén, sőt azon túl is beszéltek még a 20. század elején.

„*Méenklieli* anyanyelvüként a király alattvalója vagyok. Az egy nyelvű svédek, az *unmikkók* viszont »medborgaré«-k, állampolgárok.

Nyelvem határozza meg emberi értékemet. Csupa jóindulatból egyes tanítók a gyerekek haját húzzák, körmöst, intót adnak, és bezárják őket órák után, ha finnél kezdenek beszélni. Így akarják a gyerekek méltóságérzetét növelni.

A nyelv a lélek ujjlenyomata. Sehol máshol nem olyan könnyű egyik társadalmi osztályból a másikba kerülni, mint a Tornio-völgyben. Éppen csak svédül kell a gyermekkel beszélni.” Az egy állam területén beszélt nyelvek jogilag egyenlőtlen státusa (hivatalos nyelv vs. elis-

mert, a népesség számához kötött vagy éppen csak megtúrt nyelv) így lesz a társadalmi megkülönböztetés, diszkrimináció alapja. „Mi, nyelvtelenek, csak akkor vagyunk az egynyelvű *unmikkóknál* gazdagabbak, amikor Isten országának dolgaiboz közeledünk. Ebben a méenklieli hihetetlenül gazdag és pontos. Ez méltósággal tölt el bennünket, ezáltal válunk lelkileg sokkal gazdagabbá, mint a svéddek, akiknek hinniük kell anélkül, hogy ismernék a mennyek országának nyelvét. Szegények!” Az otthoni nyelv fátyolán átütő transzcendens így gyógyít be minden evilági megaláztatás ütötte sebet s teszi hitelessé a protestantizmus forradalmi elvét, hogy az isteni üzenet a nép nyelvén közvetítendő. Pohjanen anyanyelvéről vallott felfogása egyúttal igazolja a modern nyelvészetnek azt a tételét, hogy minden nyelv egyformán értékes, mert különálló volta ellenére a teljességet képviseli, beleértve a transzcendenst is.

A *méenklieli* beszélői a nyelvükkel járó alacsony társadalmi státust vállalva „makacs engedetlenséggel továbbra is méenklieliül beszélnek”. „Alattvalókként cipeljük ezt a kulturális örökséget – írja Pohjanen –, mint halott gyermeket a szívünk alatt, a feltámadás reggeléig, amikor is a méenklieli főnix-madárként feltámad hamvaiból, és a svéd országgyűlés, az EU nyomására 2000. április elsőjén önálló, teljes jogú nyelvnek nyilvánítja: a mi nyelvünkéből *méenklieli* lesz.” A parlament határozatával a svéd állam („a hadsereg és flotta”) állott így mögé a területén beszélt finn nyelvjárásnak, s csinált belőle egy csapásra „önálló, teljes jogú nyelvet” (finnül: *kieli*). Miközben – kontinensként – a Tornio-joktól keletre, Finnországban beszélt ugyanazon nyelvváltozat megmaradt nyelvjárásnak (finnül: *murre*). Ezzel a parlamenti határozattal a *méenklieli* beszélőinek társadalmi státusza is emelkedett: ettől kezdve nemcsak egyenrangúnak érezhetik magukat Svédország többi lakosával, hanem valóban azok is. (Ebből kitetszik, hogy a nyelvi jogok, in ultima analysi, emberi jogok.) Hogy ez megtörtént, Svédország demokratikus berendezésének próbája. Ti. ellenében a régiókban fennhangoztatott elvvel, amely olykor kíméletlen gyakorlatként csattan rajtunk, a demokrácia nem a többség uralmában, hanem a ki-

sebbség biztonságos létében mutatkozik meg. Abban, hogy a többség biztosítja-e a kisebbség istenadta jogait, hogy van-e benne belátás, bölcsesség, nagylelkűség ahhoz, hogy titkos szavazással legitímált jogait kiterjessze a kisebbségben maradtakra is.

Bengt Pohjanen először svédül írta meg regényét, s aztán maga fordította, teremtette újjá anyanyelvén, méenkieliül. Regényének főszereplője ő maga, vele együtt azonban ez a különleges státusú nyelv is, amely egyszerre lenézett és megvetett nyelvjárás és a mennyek országának a nyelve, egyszerre büszke, önálló nyelv és peremnyelvjárás. Pohjanen kivételes élességgel tárja az olvasó elé ennek a peremlétnek a szépségét, ellentmondásait és kalandos voltát, aminek különös mélységet és hitelességet ad, hogy világképét gyermek szemszögből tárja elé. Igaza van Freudnak, amikor azt mondja, hogy „a gyermek az ember apja”. Gyermeki életünknek fontos szereplői, köztük saját éntünk, olyan őstengert alkotnak, amiből csak lassan és keserves küzdelem árán emelkednek ki s válnak láthatóvá azok az értékek és elvek, amelyek társadalmi lényekké, együttműködő szociális lényekké tesznek bennünket. Ironikus és éppen ezért művészi szempontból izgalmas, hogy ezt a szocializációs folyamatot éppen egy „deviáns” szereplő, egy csempész és fia kalandjain keresztül mutatja be az író. Molnár Bodrogi Enikő fordításának kiváló voltát csak választásának érdeme múlja fölül. Nagy teljesítmény volt megtalálni ezt a földrajzilag és nyelvileg is eldugott régiót s meglátni benne a különbségek mögött a velünk rokon

életet, hogy a nyelv megtanulásának nehézségeiről ne is beszéljek, hiszen a méenkieli ugyan a finn nyelvhez közel álló változat, de éppen periferiális státusa miatt leírása hiányos, szótára is csak most van készülőben. Molnár Bodrogi Enikő azonban legyőzte ezeket az akadályokat, és megtalálva a fordítással mindig együtt járó kompromisszumos utat, élvezetes magyar nyelven alkotta újra Pohjanen regényét. Az utószóban el is mondja, hogy a legnagyobb dilemmát számára az jelentette, hogy miként adja vissza magyarul ezt az – egyszerűség kedvéért mondjuk úgy – nyelvjárásban írott regényt. Ötleként mindjárt adódott is volna – a méenkielihez sok tekintetben hasonló státusú – csángó nyelvjárás, de jó ízléssel és a vele járó határozottsággal elvetette ezt a mégiscsak olcsó megoldást, és az általa is beszélt városi köznyelven adta vissza magyarul a regényt. A mindennap olvasható/hallható zsurnaliszta közhelyek, hogy „bezzeg a gazdag Skandináviában”, hogy „a skandináv országokban demokrácia uralkodik”, hogy „Svédországban (Finnországban stb.) nincs elnyomás” stb., azt a hamis képzetet keltik, hogy ezek az országok maguk a földi mennyország. Pohjanen regénye segít eloszlatni ezt a hamis illúziót, és megmutatja, hogy az a világ, éppúgy, mint a miénk, tele van megaláztatással, küzdelemmel, tragédiákkal, és élhető volta végső soron szereplői kitartásának, ügyességének, valamint a szerencsének köszönhető, ami csempész számára – akik mindannyian voltunk, vagyunk vagy leszünk – nélkülözhetetlen.

Simoncsics Péter